

Мельник М.О. Інтуїція та особливості емоційної сфери в структурі інтелектуально обдарованої особистості. //Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України /За ред. С.Д. Максименка та Р.О. Семенової. – Т. VI. Психологія обдарованості. – Вип. 5. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2010. – с.225-232.

УДК 159 928

М.О. Мельник

Інтуїція і особливості емоційної сфери в структурі інтелектуально обдарованої особистості.

В статье анализируется роль интуиции и особенностей эмоциональной сферы в структуре интеллектуально одаренной личности.

Ключевые слова : интеллект, креативность, одаренность, интуиция, эмоции, эмоциональная направленность.

This article analyzes the role of intuition and of emotion in the structure of the intellectually gifted personality.

Key words: intelligence, creativity, giftedness, intellectual giftedness, intuition, emotion, emotional orientation.

Актуальність та постановка проблеми. Зміни, що відбуваються сьогодні у суспільстві сприяють підвищенню уваги до проблеми пошуку та розвитку обдарованих особистостей. Адже, обдаровані люди – не тільки гарантія матеріального та духовного прогресу суспільства, а й гарантія виживання нації та людства в цілому в умовах вичерпання природних ресурсів.

Абсолютно зрозуміло, що пошук та робота з дітьми, які мають підвищений інтелектуальний потенціал неможлива без теоретично обґрунтованої моделі та чіткого розуміння психологічних механізмів обдарованості, а також адекватних, надійних та валідних методичних засобів

вимірювання. Однак, сьогодні не існує однозначного тлумачення поняття обдарованості, а питання про психологічні механізми, критерії, чинники, фактори, природу та структуру обдарованості все ще лишаються предметом полеміки серед дослідників.

Вимоги до психологічної діагностики обдарованості визначаються насамперед складністю самого феномену обдарованості, що полягає не в надзвичайно високих кількісних показниках розвитку тих або інших здібностей чи психічних функцій, а в унікальній якісно своєрідній організації психіки обдарованої людини, в тому, що це, як правило, незвичайна комбінація, незвичайний сплав звичайних людських здібностей, на фоні яких виникає абсолютно нова якість, яка дозволяє отримувати екстраординарні результати. Проте сучасна практика психодіагностики, зазвичай, враховує саме кількісні показники інтелектуальної діяльності, тоді як якісний аналіз індивідуальної своєрідності психічної організації обдарованої особистості лишається поза увагою дослідників.

Найбільш відмітною рисою обдарованих людей є специфічний характер сприйняття світу, всього, що відбувається довкола. Обдаровані люди інакше бачать та відчувають світ, вони випереджають інших в кількості та силі сприйняття подій та явищ: більше помічають, розуміють, більше бачать, чують, відчувають, ніж інші в тих же умовах. Дискусійним на сьогоднішній день, є питання про роль та співвідношення свідомих і підсвідомих компонентів в структурі обдарованості.

Мета роботи - проаналізувати роль інтуїції та особливостей емоційної сфери в структурі інтелектуально обдарованої особистості.

Теоретичний аналіз проблеми. Дослідження творчості, як правило, пов'язується з підсвідомою чи несвідомою роботою психіки. Одним з основних феноменів позасвідомого в творчому процесі є інтуїція. Більшість дослідників погоджується з думкою, що будь-яка плідна думка перш ніж народитись, деякий час визріває, виношується без будь-якої очевидної, видимої роботи розуму [7, с.67].

На початку двадцятого сторіччя у вітчизняних психологів не виникало сумніву, що центральною ланкою творчого процесу є інтуїція (Д.Н. Овсяннико-Куликовський, Б.А. Лезин, М.А. Блох та ін.). Однак, на початку 30-х років у зв'язку з ідеологічними партійними установками поняття «несвідоме», «підсвідоме», «інтуїція» піддавались досить жорсткій критиці [7,с.70]. У вітчизняній та зарубіжній марксистській філософії та психології проблема інтуїції стала тісно пов'язуватись з ідеалізмом і викликала серед вчених-матеріалістів скептичне вороже ставлення. Лише у 1957 році у роботі І.С. Сумбаєва поняття «інтуїція» знову з'являється як відображення підсвідомої діяльності, яка переважає на початкових етапах творчості, а згодом ця діяльність стала вивчатись і експериментально.

«Роль підсвідомої роботи в математичних відкриттях здається мені безсумнівною, - говорив відомий математик Пуанкаре. – Часто, коли людина працює над яким-небудь важким питанням, то на перших етапах роботи, як правило, не досягає нічого. Потім вона відпочиває і знову сідає за стіл. Протягом перших тридцяти хвилин вона ще нічого не знаходить, але потім вирішальна ідея відразу спадає їй на думку. Ми могли б сказати, що свідомою робота виявилась більш плідною тому, що була перервана і відпочинок відновив силу та свіжість розуму. Однак, більш вірогідно, що під час відпочинку продовжувалась підсвідомою робота... Вона неможлива або в деяких випадках безплідна, якщо їй не передував і за нею не йшов період свідомої роботи.»

Математик з Принстона Ендрю Уайлс більше тридцяти років розмірковував над відомою задачею Ферма і стояв на межі її вирішення. Потім, якось вранці сталося «неймовірне відкриття» - рішення єдиної перешкоди, що лишилася раптом спало йому на думку. «Це було настільки неймовірно красиво, так просто і елегантно. Я не міг зрозуміти, як я міг його пропустити, і я просто дивився на нього і не вірив протягом 20 хвилин. ... Це був найважливіший момент в моїй роботі» [10, с.61].

Інтуїтивний простір творчості витікає з підсвідомої переробки інформації. Когнітивна робота Уайлса базується на довгих годинах обдумування проблеми «Ви дійсно не повинні думати ні про що інше окрім проблеми, просто сконцентруватись на ній повністю. Потім ви перериваєтесь. Після цього йде період відпочинку, під час якого підсвідомість ніби відключається, і саме в цей час приходить нове розуміння» [10, с. 62].

72 з 83 лауреатів Нобелівської премії в сфері природничих наук та медицини безпосередньо пов'язували інтуїцію із своїм успіхом. (цит. по 10, с. 62) «Ми відчували часом, ніби чиясь рука веде нас, - говорив Майкл Браун, удостоєний премії в області медицини в 1985 році. – ми йшли від стадії до стадії, якимось чином ми знали вірний шлях, і я справді не можу вам сказати, звідки у нас було це знання».

Згідно моделі інтелекту Холодної М.О. [12, с.170], один із шарів ментального досвіду представляють інтенційні структури. Основне їх призначення у тому, що вони визначають суб'єктивні критерії вибору відносно певної предметної сфери, напрямок пошуку рішень, певних джерел інформації, суб'єктивних засобів її подання, тобто визначають спрямованість та вибірковість індивідуальної інтелектуальної активності. На думку автора, в структурі інтелекту талановитої людини формується своєрідне “беззмістовне знання”, завдяки якому така людина наперед чітко знає, що їй потрібно, а що не потрібно робити. Ігнорування або абсолютне відторгнення інтенційного шару, що, власне, і має місце в умовах традиційної шкільної освіти, може бути однією з причин зниження темпу інтелектуального розвитку школяра порівняно з темпом розвитку дошкільника і, що особливо сумно, за таких умов знижується і творчий потенціал дитини, оскільки, як можна припустити, інтелектуальні інтенції є одним із потужних джерел інтуїції [12, с.220].

За формою подання інтелектуальні інтенції – це невизначені і в той же час надзвичайно стійкі чуття, серед яких Холодна М.О. на основі аналізу

інтелектуальної діяльності людей з високим рівнем реальних інтелектуальних досягнень виділяє переваги, переконання та умонастрої [12, с. 215].

Для демонстрації існування основних форм інтелектуальних інтенцій, які найбільш яскраво виявляють себе саме у випадках інтелектуальної обдарованості, Холодна М.О. наводить факти чітко спрямованого, “фатального” вибору особистістю певної предметної сфери відповідно з якимось суб’єктивними, зсередини виробленими орієнтирами, які виводять людину в чітко визначену сферу дійсності, переживання знову ж таки “фатальної” необхідності певного погляду на те, що відбувається, віра в наявність певних принципів, яким підкоряється природа об’єктів, що вивчаються, а також відчуття первісної впевненості в правильності обраного способу вивчення реальності [12, с.216]. І, можливо, існування саме таких інтенцій (знамените лютерівське “на тому стою і не можу інакше”) може пояснити надзвичайну стійкість до перешкод інтелектуальної праці обдарованих людей [12, с.217].

Так, А.Ейнштейн відзначав, що протягом усіх років роботи над теорією відносності у нього було “відчуття напрямку” пошуку, відчуття руху вперед до чогось конкретного, що дуже важко передати словами, але це відчуття, безумовно, було і воно явно було відмежоване, за оцінкою самого Ейнштейна, від подальших логічних роздумів та раціональної форми остаточного рішення. Дж.Пойа також підкреслював, що корисна ідея завжди приходить з відчуттям, що мети можна досягнути і що саме цей елемент проблемної ситуації приведе до її вирішення [цит. по: 12, с.217].

Багато фізиків та математиків – сучасників Ейнштейна знали фізику та “володіли” математичним апаратом краще ніж він, однак, вони не зробили такого вкладу в розвиток науки. Дж. Холтон, який вивчав матеріали про життя та діяльність Ейнштейна, його праці, так формулює одну з відмітних особливостей великого вченого: “Глибина розуміння наукових проблем... Ейнштейн володів якимось “шостим чуттям”, пояснити яке не міг людям,

подібно до того як сліпому не можна пояснити, що таке світло” [цит. по: 3, с.28].

Відомий математик А.Пуанкаре стверджує [1, с.143], що творити в математиці, робити відкриття дано не всім людям, а тільки тим, чиї пам'ять і увага, можливо і не є якимось особливими, однак у них розвинуте інтуїтивне чуття математичного порядку, почуття математичної краси, гармонії чисел та форм, геометричної виразності. Саме це естетичне почуття, на думку великого математика, відіграє роль сита, яке відбирає з численних комбінацій, утворених нашою підсвідомістю, найбільш гармонійні, а тому одночасно і гарні і корисні. І той, хто позбавлений такого почуття, стверджує автор, ніколи не стане справжнім винахідником, оскільки відкриття в математиці полягає не в тому, щоб створювати нові комбінації із уже відомих математичних фактів (це міг би робити будь-хто), а творити – це значить не створювати марних комбінацій, які абсолютно зайві, а створювати корисні, яких мізерно мало, але саме вони можуть привести до пізнання математичного закону.

Ч.Дарвін писав, що «естетичне почуття виникло в процесі онтогенезу у зв'язку і виключно в інтересах творчої діяльності. Здатність до сприйняття краси є необхідним елементом творчості» [цит. по 7, с. 230]. У будь-якій творчій діяльності, чи то витвір мистецтва, наукова гіпотеза, математична формула чи оригінально розіграна комбінація у футболі, можна знайти такі естетичні якості, як краса і довершеність форми, гармонія, композиційна стрункість [там же, с.230]

Численні аналітичні дослідження ролі емоційної сфери в структурі інтелекту дають дуже суперечливі результати. Так, згідно моделі рис особистості “ Велика п'ятірка “, інтелект входить в число п'яти вимірювань особистості в якості незалежного фактору разом із совістливістю, дружельюством, емоційністю та екстраверсією [цит. по: 6, с.130.].

Відносно зв'язків між нейротизмом, стабільністю та інтелектом, то ніяких чітких залежностей не виявлено. Різняться також дані отримані в

дослідженнях зв'язку психотизму (за Айзенком) та інтелекту. Айзенком виявлена незначна залежність між інтелектом та психотизмом (2). В той же час, Д. Саклофські та Д. Костура при дослідженні канадських школярів встановили, що інтелект та психотизм зв'язані нелінійно: у осіб з вираженим психотизмом розсіювання інтелектуальних параметрів значно більше ніж у непсихотиків: чим більший рівень психотизму, тим більша вірогідність відхилень інтелекту від середнього як ввверх, так і вниз по шкалах [16].

В роботі Бранда та Ігана [13, 14] запропонована оригінальна тривимірна модель, яка об'єднує ряд емпіричних залежностей між емоційністю та загальним інтелектом. Вони припустили, що зростання рівня інтелекту веде до збільшення дисперсії (область можливих станів) як інтелекту, так і показників емоційності за двома дипольними координатами: “воля – афект” та “енергія – свідомість” [цит по: 6, с. 132].

У 1987 році В.В.Печенков виявив зв'язок між рівнями вербального , невербального та загального інтелекту (по WAIS), успішністю навчання в школі та емоційними переживаннями. Він показав, що переважання негативних емоцій у школярів має позитивну кореляцію як з успішністю, так і з показниками інтелекту. Причому у хлопчиків вища тривожність: її рівень позитивно корелює з лівополушарним домінуванням та вербальним інтелектом. У дівчаток переважає страх, який пов'язаний з невербальним інтелектом та лівополушарним домінуванням). [9, с.140-141].

Однак, А. Кепалайте [8] провела тестування студентів за допомогою шкали WAIS та виявила, що більш оптимістичні та життєрадісні студенти краще виконують вербальні субтести, а песимістичні краще справляються з невербальними завданнями. Ці результати перш за все протирічать даним американських авторів [15], які вказують, що депресивні тенденції знижують показники виконання невербальних тестів, в той час як вербальна продуктивність лишається практично незмінною.

У дослідженні Русалова В.М. та Дудіна С.І. [11, с.12-23] факторний аналіз показав незалежність інтелектуальних та темпераментальних

характеристик особистості. Авторам, однак, вдалось виявити значущу залежність між окремими проявами темпераменту та інтелекту у дітей та практично повну їх відсутність у дорослих. У підлітків картина аналогічна: чим нижчий рівень інтелекту, тим більше позитивних зв'язків між особливостями темпераменту та інтелекту, в першу чергу – вербального. При цьому у підлітків емоційна чутливість позитивно корелює з вербальним інтелектом, у дорослих – кореляція негативна. Цікаво, що у найбільш інтелектуально розвинутих досліджуваних – дорослих, успішність виконання тестів залежить від емоційної стійкості, а у підлітків – від емоційної чутливості [цит. по: 6, с. 133].

Окрім того, як звертає увагу ХолоднаМ.О., дослідження групи осіб з високими показниками IQ виявило цілий ряд “дивних” ефектів, які не спостерігались в групах з мінімальними та середніми значеннями IQ [цит. по: 12, с.246 – 247].

По-перше, в цій групі кореляції між конвергентними та дивергентними здібностями виявлялись практично рівними нулю. Це значило, що у досліджуваних з максимально високими значеннями IQ показники креативності можуть мати як високі, так і низькі значення.

По-друге, в групі з високим IQ спостерігались значно більш низькі кореляції між різними інтелектуальними показниками порівняно з групою з більш низьким IQ [Detterman D.K., 1993]. В групі з максимальним IQ фіксується різке зменшення кількості значущих кореляційних зв'язків між властивостями інтелекту та властивостями темпераменту [Русалов В.М., Дудин С.И., 1995].

По-третє, в групах цих досліджуваних дивним чином змінюється співвідношення між тривожністю та успішністю виконання тестових завдань. Якщо у звичайних вибірках залежність між рівнем тривожності та рівнем IQ має негативний характер (чим вищий рівень тривожності, тим гірше виконуються тестові завдання), то в групі ”кмітливих“ (максимальний IQ) ця залежність змінюється на позитивну (чим вища тривожність, тим більш

успішно виконуються тестові завдання) [Ley P., Spelman M., Davies D.M., Riby S., 1966].

Такі результати аналізу експериментально-психологічних досліджень свідчать, на думку Холодної М.О., що, надвисокий рівень розвитку конвергентних здібностей, очевидно, змінює тип психологічної організації інтелектуальної діяльності, а, отже, в основі вищих рівнів інтелектуальної зрілості лежать такі психологічні механізми відносно яких психометричні показники не є валідними. Тому не дивно, що в роботах західних авторів все частіше робиться висновок про те, що високі показники інтелектуальних здібностей у вигляді IQ, виміряні на ранніх стадіях, не є надійними показниками прогнозу високого рівня успішності інтелектуальних досягнень [Frederiksen N., 1986; Gruber H.E., 1986; Schneider W., 1993 та ін.].

Як правило, людина досягає успіхів у тих видах діяльності, які їй подобаються, заняття якими приносить задоволення. В контексті обговорюваної проблеми заслуговує на особливу увагу дослідження емоційної спрямованості особистості. Зокрема, вітчизняний психолог Б.Г.Додонов [4,5] піддає всебічному аналізу механізм вибіркового відношення людини до дійсності – внутрішні установки на ті або інші переживання як специфічні цінності, які «притягують» діяча до самого процесу діяльності, яка їх генерує. Автор стверджує, що у тій або іншій діяльності окрім усього іншого людина шукає ще й певну гаму переживань, яка властива її особистості і до якої людину несвідомо непереборно тягне. Здатність же різних видів діяльності викликати у людини інтерес та задоволення, угамовувати її “емоційний голод”, який сигналізує відчуттям нудьги, залежить не тільки від змісту власне діяльності, але й від структури емоційної спрямованості самого діяча. Емоційна спрямованість як система внутрішніх установок на ті або інші переживання як специфічні цінності є складовою схильності людини до того або іншого виду діяльності як самий характерний її компонент. Відмітною особливістю схильності людини є те, що вона, як правило, не усвідомлює її справжніх глибинних причин.

Як стверджує автор, людина потребує задоволення не просто будь-якого “набору” емоцій, а тільки такого, який створює певну улюблену “емоційну мелодію”, яка записана в емоційній пам’яті людини і ніби наперед запрограмована “для виконання”. Схильність до того або іншого виду діяльності тісно пов’язана, на думку Додонова Б.Г., з уявленням про супутній хвилюючі переживання без яких людина не може бути задоволена своїм життям, і без яких діяльність не може бути достатньо ефективною. Якщо переживання людини в процесі діяльності не є для неї цінністю і не можуть з якоїсь причини стати такими у майбутньому, людини ніколи по-справжньому до такої діяльності не прив’яжеться.

Враховуючи вище сказане, ми припустили, що заняття певними видами діяльності, яким дитина надає перевагу і має там певний рівень досягнень, повинно окрім іншого ще й задовольняти її потребу у властивих саме цій дитині емоційно-цінних переживаннях. З метою перевірки такого гіпотетичного положення було проведено емпіричне дослідження на визначення загальної емоційної спрямованості та домінуючих емоційно-цінних переживань старшокласників ідентифікованих як обдаровані та учнів “звичайної” школи, відібраних як контрольна група для порівняльного аналізу. Аналіз результатів емпіричного дослідження показав, що для групи старшокласників ідентифікованих як обдаровані найбільш цінними є праксичні, гностичні та комунікативні емоції. Тобто, найбільшою цінністю для опитаних нами старшокласників, є позитивні емоції пов’язані з процесом успішної діяльності, пізнання чогось нового та спілкування. Найменш притаманні для них акизитивні та романтичні емоції, тобто радісне хвилювання та задоволення від накопичення речей та хвилюючі переживання почуття незвичайного, таємничого тощо.

Щодо контрольної групи, то тут перші місця посідають пугнічні та глоричні емоції, витісняючи праксичні на третє місце. Тобто, для контрольної групи ризик, азарт, жага гострих відчуттів, мотиви

самоствердження більш емоційно цінні та жадані, ніж насолода процесом пізнання, продуктивною діяльністю та спілкуванням.

Висновки та перспективи дослідження. Проведене дослідження виявило ряд відмінностей між старшокласниками ідентифікованими як обдаровані та «звичайними» учнями. Це підтверджує наше припущення про специфічний характер емоційної системи інтелектуально обдарованих старшокласників. Як можна бачити, інтуїція, інтелектуальні інтенції та особливості емоційної сфери, зокрема, емоційна спрямованість особистості, є надзвичайно важливими компонентами, що характеризують якісну своєрідність організації психіки обдарованої особистості, та, безперечно, потребують більш ґрунтовних досліджень у вказаному напрямку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адамар Ж. Исследование психологии процесса изобретения в области математики./ Ж. Адамар. - М.. 1970. – 152 с
2. Голубева Э.А. Способности и индивидуальность. / Э.А. Голубева. - М.: Прометей, 1993.
3. Гончаров Н.В. Гений в науке и искусстве. / Н.В.Гончаров. – М. 1991. – 432 с.
4. Додонов Б.И. Эмоция как ценность./ Б.И. Додонов. – М., 1978. – 272 с.
5. Додонов Б.И. Эмоциональная направленность личности. Б.И. Додонов. –М., 1979 -20 с.
6. Дружинин В.М. Психология общих способностей./ В.М. Дружинин. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 368 с.
7. Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности./ Е.П. Ильин.– СПб.: Питер, 2009. – 448 с.
8. Кепалайте А. Знак эмоциональности и особенности интеллекта./ А. Кепалайте. // Психологический журнал, 1982, Т.3, №2.
9. Майерс Д. Социальная психология. / Д.Майерс. - СПб.: Питер, 1997. – 140-141.

10. Майерс Д. Интуиция. / Д. Майерс. - СПб.: Питер, 2009. – 256с.
11. Русалов В.М., Дудин С.И. Темперамент и интеллект: общие и специальные факторы./ В.М. Русалов, С.И. Дудин // Психологический журнал. – 1995. - Т.16.- № 5. – с.12-23.
12. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. / М.А. Холодная. – Томск: Изд-во Том. ун-та. Москва: изд-во “Барс”, 1997. – 392 с.
13. Brand C.R., Egan V. & Deary I.Y. General intelligence and personality: No relation?/ C.R. Brand, V. Egan & I.Y. Deary // In Dc. Detterman (Ed) Current topics in human intelligence. N.Y., 1991.)
14. Detterman D.K. Giftedness and intelligence: one and same? In: The origins and development of high ability./ D.K Detterman - Chichester, New York: Wiley (Ciba Foundation Symposium 178), 1993/ - P.22 – 31.
15. Personality Psychology in Europe. V. 4. Tibbury University Press, 1993.
16. Saclofski D.H., Kostura D.D. Extraversion – introversion and intelligence./ D.H. Saclofski, D.D. Kostura // Personality and Individual Differences. 1990, № 11, p. 547 – 551.